Prometeu desencadenat o el destí de l'historiador detectiu

Autor: Joan-Marc Passada
Data de publicació: 20-11-2025

Aquest és el pròleg d'En Joan-Marc Passada que encapçala i obre el llibre «Univers Bilbeny», editat per Librooks aquest agost passat. Ell mateix ha triat els textos, articles, pròlegs i parlaments que l'autor ha anat deixant arreu. Un pròleg meravellós que constitueix una magnífica apologia d'En Jordi Bilbeny, com a investigador, com a escriptor i com a persona i, alhora, una defensa irrenunciable de la llibertat de pensament i de recerca.

Un llibre i un documental amb sorpresa

El 2018, En Borja de Riquer va aplegar un centenar d'historiadors perquè volia construir una monumental Història mundial de Catalunya, inspirada en un títol idèntic sobre França. La publicà Edicions 62 en 977 pàgines i un sol volum d'1,5 quilograms de pes. Encara recordo el moment en què em vaig encuriosir per aquell llibràs en un dels quioscs de l'aeroport del Prat. El vaig agafar i, fent veure que el fullejava, vaig anar directe a un capítol concret: "Baixa edat mitjana. 1493. El món s'ha engrandit", de set pàgines. Jo havia après que el període de l'Edat Mitjana finia amb l'ocupació turca de Constantinoble (1453) o, a tot estirar, amb el descobriment d'Amèrica (1492), però, en fi. L'autor, Ivan Armenteros Martínez, historiador adscrit el 2021 al Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) a Barcelona, s'esforçava a escriure el seu capítol de forma "rigorosa, atractiva i original" –agafant-me a les paraules de la promoció de la contracoberta– fins que vaig llegir dues frases que em van grinyolar: "Els catalans, tot i que eren poc nombrosos, van ser presents a l'exploració i l'explotació econòmica d'Amèrica. Més enllà del debat artificial creat al voltant de l'origen de Cristòfor Colom, un aspecte totalment intranscendent per a la comprensió dels fenòmens històrics, altres noms catalans sí que van tenir un paper significatiu en la primera colonització americana i han quedat pràcticament oblidats".

Aquelles línies, a pesar d'estar escrites com qui no vol la cosa, no em semblaren gens casuals. Si realment allò era una falca posada pel món acadèmic, el lloc no podia estar més ben triat. ¿Acabava de llegir que l'Acadèmia es desentenia,

per primer cop, de les tesis oficials genovistes sobre En Colom? Si era així, semblava una interpel·lació directa als qui investiguen des de fora de la Universitat i que els venia a dir: “Deixeu-ho córrer! El dogma aquell que qüestionàveu sobre l’origen genovès d’En Colom ara és artificial i intranscendent per a comprendre la història”. Curiós dogma, aquest, que no és dóna cap importància a si mateix. Potser era un dogma que s’havia fet líquid. Postmodern. Potser era un dogma guai, com tot el que ara es porta. Un dogma... meninfot.

Però per tal de poder confirmar que l’Acadèmia s’havia atrevit a escriure que “el debat era artificial i la recerca científica, prescindible” tractant-se de l’anatema Colom, encara hauria d’esperar sis anys més. Casualment, ho vaig corroborar coincidint amb la gestació del llibre que teniu a les mans. Ara, les causes d’aquest gir de guió acadèmic, ja venien de força abans. Concretament, al començament del nou segle XX.

L’any 2003, coincidint amb el flamant projecte del genoma humà, l’enigma colombí semblava que havia de revelar-se i fer un tomb definitiu. On no havien arribat les deduccions historiogràfiques i les proves escrites, potser ho acabaria fent la genètica. Una investigació del forense espanyol dom José Antonio Lorente, a partir de l’ADN dels ossos d’En Cristòfor Colom i el seu fill Ferran, suposadament enterrats a Sevilla, i l'anàlisi de les mostres genètiques de dos-cents seixanta catalans de cognom Colom recollides per En Francesc Albardaner haurien d’escurçar, en teoria, el camí a l’origen del famós navegant. Aquell projecte semblava que s’havia de convertir en la notícia de l’any: TV3 en feu un “30 minuts” i Na Mònica Terribas, conductora de l’exitós programa “La nit al dia”, demanava l’opinió a En Jordi Bilbeny, aleshores de gira de presentació del seu primer documental dirigit per David Grau i també emès a “La Teva”. En Bilbeny es mostrava escèptic davant Na Terribas: “Si es fa una anàlisi científica rigorosa de l’ADN, almenys tindrem una prova més, però tinc els meus seriosíssims dubtes de si aquestes restes són les restes de Colom o són restes de perdiu (...)”. Sembla un acudit, oi? Doncs, durant vint-i-un anys seguits ningú no va gosar dir mutis a En Bilbeny per aquella sarcàstica resposta. Casualitat o no, poc després d’aquella entrevista, el globus d’aquell projecte de l’ADN d’En Colom es desinflà. Durant aquell any 2003 es feu públic que els col·laboradors del forense Lorente li havien perdut la confiança i que abandonaven la investigació. Tot aquell gran estudi genètic explotà, sense fer soroll, com una bombolla de sabó quan s’evapora en un obrir i tancar d’ulls.

Però, vet aquí que, al cap de quatre lustres, l’ínclit professor Lorente, allunyat dels focus des d’aleshores, reapareixia de nou damunt d’una catifa vermella i estrenava un “Doce de octubre” de 2024 per La Primera de TVE, el documental “ADN Colón. Su verdadero origen”. La conclusió que oferia era, ni més ni menys, que la inevitable: La tesi genovesa dequeia i les altres –la gallega, la portuguesa, la castellana i la navarresa– també. A l’espera de la publicació de l’estudi en una revista científica i dels resultats d’aquelles proves d’ADN dels Colom vius, es deduïa que, genèticament, el famós navegant no era altre que un ciutadà provinent “del arco mediterráneo peninsular de la Corona de Aragón”, que, traduït del castellano-manchego vol dir, ras i curt, que era català.

Davant d’aquella notícia-bomba, era d’esperar una reacció o altra de l’Acadèmia. Òbviament, una adhesió unànime i entusiasta no hi seria perquè el documental no venia amb el placet tècnic i el format de concurs-eliminatòria treia seriositat a la pel·lícula. La meva aposta –ho he de confessar– fou que hi haurien opinions matisades. Doncs ni això. Dos dies després de l’emissió del documental, En Xavier Grasset, des del seu xiripitiflàutic magazín de tarda en demanà l’opinió al professor de la Universitat de Barcelona, Àngel Casals (quedeu-vos amb aquest nom), que va sentenciar: “Aquest tema no s’ha discutit mai a la universitat [sic], perquè el lloc de naixement d’En Colom es considera intranscendent [us sona?]. Aquesta polèmica no surt de les càtedres universitàries”. Vet aquí, de nou, el “dogma meninfot” del llibre d’En Riquer, redactat per n’Ivan Armenteros Martínez, sis anys abans. Un portaveu de la Universitat apareixia als mitjans, reafirmant-se en la nova estratègia de l’Acadèmia que canviava el silenciament, l’insult i el descrèdit cap a la recerca colombina extra-muros pel rebuig al debat en si mateix, amb l’excusa que és “intranscendent”. Afirmar això, però, no és pas innocu ¿De debò que jubilaven un caducat Colom “genovès” i el canviaven per un nou Colom... “ciutadà del món”? Tot plegat faria molta gràcia si no fos perquè al temple de la recerca i el coneixement ara s’hi esgrimia el buit més absolut com a renovat dogma per la concurrència, que, per postres, és qui els paga el salari a través dels impostos que Espanya ens roba.

Desesperat davant de tants despropòsits, buscava i rebuscava alguna lògica en aquells caps pensants. L’única que vaig trobar mig coherent va ser la que fa creure als acadèmics que aïllant En Colom de l’equació (“el debat de l’origen és artificial” i “intrascendent”), la presència catalana a la descoberta americana quedaria “despolititzada”. Amb un Colom asèptic, es podrien investigar la resta de navegants catalans oblidats sense aixecar qui-sap-les sospites. Si aquest fos el seu plantejament lògic, insinuat al capítol del llibre d’En Riquer, penso que s’estarien autoenganyant. Perquè, renunciant a saber qui era En Colom, l’Acadèmia també nega, sense solució de continuïtat, tota la recerca sobre la navegació, sobre la cartografia, sobre la cosmografia, sobre la indústria naviliera o sobre el llenguatge mariner, entre tantes altres aportacions catalanes a la nàutica i a la humanitat sencera. El seu Colom queda convertit, a major glòria del quedabeïsme, en una miniatura del propi personatge. Un mariner nap-buf, servil a Castella. A partir d'aquí, l'efecte bola de neu ja és indeturable. Els altres exploradors catalans que els mateixos Riquer i Armenteros reconeixien

que havien quedat a l'anonimat (és el què té deixar-los a l'anonimat!), quan llavors treuen el nas, queden degradats a actors secundaris de l'aventura americana. El navegant català de més rang citat per Armenteros al llibre d'en Riquer és En Joan de Grau Ribó, presentat com el lloctinent de l'extremeny Hernan Cortés, casualment, un altre personatge que també té una biografia obertament qüestionada per la historiografia. L'investigador Pep Mayolas en feu una revisió crítica a inh.cat i En Jordi Bilbeny una altra, dins del seu llibre Carles I sense censura.

Paradoxalment, ara que Espanya acceptava, amb cent anys de retard, que En Colom pogués ser català, surten acadèmics catalans a desmentir-ho. De fet, de tants anys en fase de negació, ja no saben o no poden dir el contrari, presos de les seves pròpies pors. Al documental "Colón ADN", En Francesc Albardaner hi diu que el navegant podria ser "jueu i valencià". Davant de l'afirmació, l'historiador valencià Vicent Baydal (un altre nom que heu de retenir) es mantingué conservador en la tesi genovesa. En declaracions a "À Punt Ràdio" afirmà que el documental colombí "és un destarifo molt gran i un muntatge. Que hi ha un consens historiogràfic [...]; que els seus biògrafs coetanis i el seu fill van dir que ho era; que, segons Menéndez Pidal, la llengua en la qual escriu Colom hi ha italianismes; que les seves clàusules testamentàries estan plenes de genovesos i finalment, que hi ha centenars de documents que expliquen que, a Gènova, hi havia un Domenico Colombo amb un seguit de fills, entre els quals hi ha En Cristòfor Colom. Blanc i en botella [sic]".

La troballa de la funambulística afirmació colombina al llibre d'En Riquer i la peripècia de la recerca genòmica del disputat navegant m'han permès parlar d'En Jordi Bilbeny, sense que ell hi sigui present del tot. Com el gat de la paradoxa d'Schrödinger, el físic quàntic austríac, segons el qual l'animaló del seu experiment imaginari podia ser present i absent, simultàniament, al caixó on estava ficat. Com el misteriós moixiu, En Bilbeny és absent a la primera anècdota, però a la vegada hi és i, a la següent, hi apareix clarament, però també pot considerar-se que no hi és... Idò, bé! No parlarem ara de les teories del multivers que ens farien clarament desviar del tema. La qüestió és que aital enrevessada teoria m'ha vingut al cap pensant com d'influent pot ser algú, malgrat la seva presència discutible i gasosa, si la seva tasca de formigueta és incansable, titànica, excel·lent, fins a arribar a modificar el mantra dels contraris a reconèixer la catalanitat d'En Colom, fins fa quatre dies inamovible.

Ordenant l'univers Bilbeny

Poc em pensava que al cap de vint anys treballant intermitentment en el món editorial com a escriptor i editor free-lance acabaria prologant i assumint la selecció i edició de l'obra articulista d'En Jordi Bilbeny. O potser sí, perquè, en certa manera, estava predestinat a coincidir-hi. L'autor i jo som del mateix món ideològic, però no el vaig conèixer fins que va començar a publicar els seus primers articles de recerca a la revista independentista "Lluita". Manllevant N'Ovidi Montllor, a En Bilbeny ja no l'alimentaven les molles de la ideologia: ell volia el pa sencer de la veritat. Tota la veritat. Trobar-me'l en aquell context periodístic, tan hiperpolititzat com minoritari, va ser, per mi, tota una revelació. En Bilbeny va començar a escriure-hi a finals dels anys noranta, gràcies al fet que l'antic òrgan oficial del PSAN, amb una direcció renovada, havia decidit de transformar "el Lluita" (no sé per què l'anomenàvem en masculí) en una revista d'espai ideològic ampli, obert a la reflexió, pensant ja en el vast espectre d'un sobiranisme català en creixement, que acabaria sortint de l'armari deu anys més tard. Encertadament, es deixà la doctrina tan sols per a l'editorial i tota la resta per a aquells que volguessin fer debat, recerca i divulgació de la nostra història, sense por a mirar la veritat de cara, un cop recuperada a través de les pertinents proves documentals.

Joan-Marc Passada
Autor del pròleg